

ЈУГОСЛАВИЈА И АЛБАНИЈА

СМИСАО РАТНОГ ИСКУСТВА 1941–1945.

Примјерено теми „Други свјетски рат – 50 година касније“ у овом раду се резимира досадашње истраживачко искуство историчара који смаatraју да, са оволиког одстојања и могућности потпуне доступности архивској грађи и одговарајућој литератури, могу, на релевантан начин, писати и говорити о југословенско-албанским односима у вријеме Другог свјетског рата. Међутим, иако то није у овом случају могуће због немогућности увида у грађу албанских архива, још недоступних, богата и врло интензивна размена мишљења и искустава између југословенског и албанског народнофронтовског и антифашистичког покрета, допушта могућност солидног истраживања и уопштавања, бар у домену партијско-политичких веза и односа између Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и Комунистичке партије Албаније (КПА) у вријеме назначено овим радом.

Та међупартијска сарадња на антифашистичкој основи одиграла се у врло тешким условима окупиране Краљевине Југославије и то на оном дијелу њене територије на којему су окупациони фашистички режими Италије, Њемачке и Бугарске створили провизорну и колаборационистичку политичку творевину названу „Велика Албанија“. Како су „границе“ такве Албаније захватале и дјелове југословенске државе: источна подручја Црне Горе, Метохију, дио Косова и западну Македонију, на којима је током рата конституисан административно-управни политички систем Албаније по основу италијанског фашистичког модела о корпоративној држави, то је војна и политичка позиција тзв. Велике Албаније представљала објективно тешко премостиву препреку свакој сарадњи са Југославијом. До ње је ипак дошло упркос чињеници да је ратом створена Албанија углавном одговарала већини Албанаца убијеђених да им је управо фашизам створио државу какву су упорно тражили од 1912–1913. године.

Одговор на питање како је у таквим условима уопште дошло до југословенско-албанске сарадње налази се у чињеници да је албански народ поступно схватао да му фашизам није дао жељену слободу и да је фашистичка Албанија једино по мјери и укусу колаборациониста који, зарад својих личних интереса, спретно ламентирају о даљем ширењу Албаније све до и последњих етничких група Албанаца на просторима Југославије и Грчке.

Албански антифашизам, којег је нема сумње било у слободарском бићу албанског народа, добио је значајне подстицаје из Југославије чије се становништво на разне начине укључило у отпор окупационим режимима, различитим у толикој мјери да је то спутавајуће дјеловало на организовање отпора на јединственим основама. У стварању стратегије заједничког отпора мимо усколокалних, националних и вјерских мотива, југословенски кому-

нисти су, у условима потпуног суноврата југословенске државе и њене војнополитичке стратегије, били једина идејно организована снага способна да позове на отпор фашизму и поведе народ у борбу за ослобођење. Њен антифашизам је неспоран с обзиром на учинак учешћа југословенских народа и националних мањина у различитим облицима отпора окупаторским режимима и војнополитичким снагама ангажованим у циљу њиховог одржавања.

Дјелотворном организацијом на политичком и војном плану и сталним позивањем поробљеног становништва, спутаваног не малим колаборационистичким снагама на југословенском простору, југословенски комунисти су успјели да устанички отпор повежу са традиционалним тежњама становништва о немирењу са губљењем слободе и распрострају га по читавом југословенском простору у другој половини 1941. године.

На овој основи, као претеча антифашистичком отпору на Балкану, отпор југословенског становништва био је мотив више и албанским антифашистима, а идејна снага КПЈ пресудна енергија која је пробудила албанске комунисте из летаргије, помогла им да се организују и осмјеле у улози организатора отпора албанског народа у тешким и специфичним условима. При дефинисању овако названих услова потребно је имати на уму да је „нова“ фашистичка Албанија, иако држава протекторатског типа, била по мјери већине и да је, упркос брзом схватању фашизма као идеологије која прави ружно лице све невеселије албанске стварности, било много политички ангажованих Албанаца у спутавању сваке врсте отпора. Рат је, уосталом, поред неизвјесности која се подразумијевала, Албанцима ангажованим на страни фашизма као противуслугу донио Мусолинијеву прокламацију од 29. јуна 1941. на основу које се Албанија стварала и територијално увећавала.

Албанским комунистима и свим осталим антифашистима није било лако да покрену интересно, политички и идејно подијељено становништво, а управо у таквом настојању била су драгоцјена теоријска и практична искуства југословенских комуниста. Прихваћена на основама интернационалистичке солидарности, засноване на антифашизму и ослобођењу, инструкторска помоћ КПЈ руководству КПА као организатору албанског народноослободилачког фронта (НОФ) узрастала је, током ратних година, до манифестационог пријатељства које је слутило потпуно надилажење бројних супротности из смутне прошлости југословенских народа и Албанаца.

У којој мјери је ово ратом стварано сагласје било још један покушај стварања лијепог лица у углавном ружној и неизвјесној југословенско-албанској стварности, показују чињенице које иду у прилог тези да је албанско комунистичко вођство своје великоалбанске националистичке снове током Другог свјетског рата прикривало само у мјери и при околностима када су их на то упозоравали и приморавали партијски и војни инструктори КПЈ. Управо стога у овом раду навешћемо расположиве податке који иду у прилог наведеној тези. Намјера оваквог приступа јесте да помогне у разумијевању напора који је КПЈ, по инструкцијама Коминтерне, чинила у вези са промјеном стања у Албанији и какве су биле посљедице овог ратног искуства по будућност југословенско-албанских односа у поратном периоду.

Конституисана у ратним условима на основама иредентистичких концепата Призренске лиге и Косовског комитета, „Велика Албанија“ је од 1941. до пораза њемачких снага на простору Албаније и Југославије, била *par excellence* творевина фашизма и модел државе „новог“ поретка. Масовна укљученост албанског становништва у протежирање и прихватање Албаније као државе којој фашистичка Италија придаје посебно мјесто у балканској империјалној политици, имала је за посљедицу поступност у прихватању идеја антифашистичког покрета. Заправо, то је била посљедица схватања да је фашизам разријешо основни албански проблем тиме што је у „границама“ овог протектората прикључио Албанце из Југославије и Грчке и што је економском доктрином „рад, ред и мир“ стварао привид о економском и политичком благостању. У том циљу су, нарочито на Косову и Метохији током рата, разним облицима репресије према српском и црногорском становништву, извршене значајне демографске промјене у корист албанске етничке преминације. Албанска штампа, публицистика и историографија крајње некритички настоје да оправдају смисао таквих промјена, остајући при схватању да је протекторат „Велика Албанија“ био покушај стварања албанске етничке државе. Управо стога, идејна поларизација међу Албанцима остваривана је упоредо са промјеном стања на ратиштима у корист антихитлеровске коалиције. Наиме, тек под утицајем збивања у Југославији, и уз знатну идејну помоћ КПЈ, албански НОП се поступно одвајао од националистичких групација које су колаборацијом са окупатором губиле подршку становништва. Овај процес се нарочито споро одвијао на Косову и Метохији и услијед схватања да ће, без обзира на исход рата, ова област остати Албанији. Стога су у партијско-политичким везама између КПЈ и КПА током рата Косово и Метохија имали врло наглашену идеолошку димензију.

Од априла 1941. до пропасти њемачког окупационог режима у Албанији, на Косову и Метохији у новембру 1944, у служби окупационог италијанског и њемачког режима била је већина албанског становништва у Југославији, а у првом реду чланови и присталице Косовског комитета, Албанског народног савеза, Бали комбгара и Друге призренске лиге. Албанци, укључени у војне, обавјештајне и полицијске и политичке службе ових режима, били су главни протагонисти организоване борбе против југословенског и албанског антифашистичког покрета. Свијест о Албанији као тврђави италијанског фашизма на Балкану, а потом и важном експоненту њемачког Рајха, оставила је несумњиво дубоке трагове на Албанце у Југославији.

Проводећи ратне године у условима сталних пропагандних порука о „новој“, „великој“, „етничкој“ и „територијалној“ Албанији, ово становништво је упркос политичкој, идејној и вјерској поларизацији било под снажном индоктринацијом о оствареној националној држави. Тако створана свијест, интензививирана ратним пропагандизмом, била је стална и непремостива препрека антифашистичкој борби и развоју НОП-а на Косову и Метохији. Од тога није било имуно ни албанско комунистичко вођство и косметски партијски кадрови из редова Албанаца. Управо зато

укључивање Косова и Метохије у токове југословенске револуције текло је знатно спорије. Уз то, КП Албаније је од оснивања у новембру 1941, ишчекивањем да се унапријед одреди положај Косова и Метохије, остала на позицијама албанских иредентиста и националиста. Полазећи од таквих предубјеђења о Косову, Метохији и другим дјеловима југословенске и грчке територије прикључене Албанији и идејни вођа албанских комуниста – Енвер Хоџа – остао је на позицијама албанског иредентизма.

Апострофирајући проблем слабог одзива албанског становништва на страни антифашизма и НОП-а, нарочито у прикљученим областима, Енвер Хоџа је настојао да спорост у придобијању ових маса протумачи одсуством политичког и војног утуцаја Комунистичке партије Албаније, иако су управо такве могућности, с обзиром на административно устројство протектората, доиста постојале. За албанске комунисте као и за све остале припаднике политичких група и струја које су претендовале да понесу барјак националног уједињења Албанаца, однос према припојеним областима Југославије и Грчке, посебно према Косову и Метохији, био је утолико важнији што је – како сматра Е. Хоџа – „албанска реакција држала у рукама карту истине по питању Косова“. Међутим, ту „ карту истине“ стално је имао при руци управо Е. Хоџа и њоме се углавном руководило и вођство Албанске комунистичке партије. Наиме, насупрот националистичко-монархистичким настојањима да се уз помоћ В. Британије и САД очува Албанија у границама створеним током рата, политичко и војно руководство КПА определијелило се за модел територијалне Албаније, јер је он остављао највише маневарског простора и омогућавао критиковање концепата „нове“, „велике“, „мале“ и „етничке“ Албаније.

Критикујући уједињавање Албаније, постигнуто у условима фашизма и пројекције Бали комбтара, Легалитета, Друге призренске лиге и Независних националиста, чији се лажни патриотизам исцрпљивао у сталном позивању на „етничку“ Албанију, Енвер Хоџа је претходно изнијети концепт КПА упорно образлагао ријечима: „... ми нијесмо ни за 'велику' нити за 'малу' Албанију већ једино за Албанију која као земља и нација представља јединствену цјелину“. Албански комунисти нијесу успјели да се ослободе националних и политичких илузија о таквој Албанији. Њихова опсједнутост оваквом политичком формулом надрастала је све облике сарадње, помоћи и идејног сагласја између југословенског и албанског комунистичког вођства, како током ратних, тако и у поратним годинама.

Стварање територијалне и етничке Албаније у вријеме Другог свјетског рата упозорава на крајњу опрезност, управо због у то вријеме насилно изведене етничке измјене становништва Косова и Метохије која се у поратним годинама наставила. Насупрот сазнањима о трагичним искуствима из прошлости и схватању неминовности грађанских а не етничких држава, албански режими су инсистирањем на албанизацији и форсираном самоизолацијом успјели да код већине Албанаца створе предубјеђење да су они особено етничко острво у просторима Балкана и да је отуда њихова тежња да живе заједно природна и оправдана. Међутим, такав захтјев је супротан

историјској и политичкој реалности. Стога се на основу искуства стечених употребом Велике Албаније разлози за потпуније интердисциплинарно истраживање и уопштавање различитих аспеката југословенско-албанских односа чине утолико потребнијим што историјске, етничке и културне противрјечности и данас, као и у прошлости, узрокују бројне супротности и воде могућим сукобима.

Исход рата у Југославији и Албанији и побједа народнофронтовских антифашистичких снага под вођством КПЈ и КПА омогућили су односе споразумијевања, сарадње и помоћи који су у 1945. остављали утисак обоностраног пријатељства. Ово утолико прије што се у још актуелном плану о балканској федерацији рачунало са Албанијом и мимо тог плана као седмом јединицом југословенске федерације.

У том циљу је југословенски партијско-инструкторски ангажман из времена рата добио нове, широке димензије – војне, економске, политичке и дипломатске помоћи. Обим и домени ове сарадње су пресудно утицали на спасавање Албаније од британског интервенционизма, грчких територијалних претензија и америчке несклоности према признавању новог режима у Тирани. Само захваљујући спремности и наглашеној одлучности комунистичког режима у Југославији, Албанија је учешћем на Париској мировној конференцији 1946. избјегла статус саучесника у кругу фашистичких сила и стала у ред земаља чији се допринос побједи над фашизмом сматрао примјереним. На трагичне учинке албанског окупационог режима, посејане трајањем Велике Албаније, брзо се заборављало.

Остајући у сфери стратегијског и идеолошког совјетског кишобрана и под несумњивом југословенском контролом, Енвер Хоџа се није усудио да покрене питање Косова иако су га на то индиректно подсећали англоамерички војни и дипломатски представници у Тирани, знајући да је то стални и сигурни камен спотицања у југословенско-албанским односима. Иако веома склон мишљењу албанских ирентентиста да је „Албанија без Косова као човек без десне руке“, Енвер Хоџа се, увјерен у Титову несклоност да уступи Косово Албанији, али и спремност да преко Косова прикључи Албанију Југославији, истински плашио ове друге алтернативе. Наиме, све док је важило Стаљиново обећање Титу да Албанију може „прогутати“, овај Хоџин страх је био, чини се, и логичан и оправдан. Међутим, чим се Стаљиново расположење према Титу промијенило, Хоџа је пожурио у Москву да лично од великог диктатора прими инструкције за обарање Тита, оптужујући Југославију за империјалистичко понашање према Албанији.

Прихваћен у улози саговорника, овај врли сљедбеник Стаљинових метода владања, извукао се коначно испод Титовог шињела и „вратио“ својим младалачким ирентентистичким сновима, спроводећи поруке првака Рилиндја покрета: „Албанија Албанцима“ и „Албанија је једина религија Албанаца“. Тиме су Косово и патернализам према Албанцима у Југославији поново постали главна одредница албанске спољне политике и једини пут ка остварењу и евентуалном дефинисању албанских граница. Стога, у измијењеној стратегијској улози Балкана, политичко држање

САД према питању Косова и Метохије и према Албанији чини овај проблем и даље актуелним.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Априлски рај II, Београд 1987.

Југословенске владе у избјеглицима I–II, Загреб 1981.

Југославија и уједињени народи (приредили С. Нешовић и Б. Петрановић) Београд 1985.

Зборник докумената и података о народноослободилачком рају југословенских народа, том I, књ. 19 (Борбе на Косову 1941–1944) Београд 1969.

Документи Краљевине Италије 1941, 1942. и 1943, Београд 1969, 1972, 1976.

Документи немачког Рајха 1941–1943, том XII, књ. 1, Београд 1973, 1976. и 1978; *истио*, том IX, књ. 2–4, Београд 1961, 1963. и 1967.

Техеран, Јалта, Потсдам, Сборник докумената, Москва 1970.

Histoire de la lutte antifasciste de liberation nationale du peuple Albanais (1939–1944), I–II, Tirana 1976.

Тајни архиви грофа Гана, Загреб 1952.

Документи централних органа КПЈ–НОП и револуција 1941–1945, 1–21, Београд 1985–1990.

Historia e shqiperise, Tiranë 1965.

Е. Нохха, *Titoistes*, Brussels 1982.

В. Стругар, *Југославија у рају 1941–1945*, Београд 1975.

Б. Петрановић, *Револуција и покрећи оштора у Европи 1939–1945*, Скопје 1985.

Б. Петрановић, *Балканска федерација 1943–1948*, Београд 1991.

Д. Лукач, *Трећи Рајх и земље југоисточне Европе III*, 1941–1945, Београд 1987.

Срби и Албанци у XX веку, „Зборник САНУ“, Београд 1991.

Ђ. Борозан, *Велика Албанија, историјско, идеје и пракса*, Београд 1995.

Закључци Политбироа ЦК КПЈ 1945–1948, приредио Бранко Петрановић, Београд 1995.

DJORDJE BOROZAN

YUGOSLAVIA AND ALBANIA – THE MEANING OF THE WAR EXPERIENCE 1941–1945

Summary

This work consists of the valuations, attitudes and opinions of the characteristics of occupying regimes in the areas of Yugoslavia which were attached to the fascist creation »Greater Albania« during World War II.

The consequences of Albanian policy of ethnical cleansing of the Serbs and Montenegrins in the areas of Kosovo, Metohija and other attached parts, and ideological, political and organizing help of Yugoslav communists in the struggle of the Albanian people's front anti-fascist movement are the basic directives of this text.